

Frank Verborg

MEER IK, MEER MORAAAL

*Persoonlijk leiderschap
in de georganiseerde samenleving*

Essays

KLEMENT

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijklement.nl

© Uitgeverij Klement, Zoetermeer 2016

Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Marion Rosendahl

Foto omslag: Liduine Martens

Auteursfoto: Jeanette Schols

Illustraties: Len Munnik

Opmaak binnenwerk: V3-Services v.o.f.

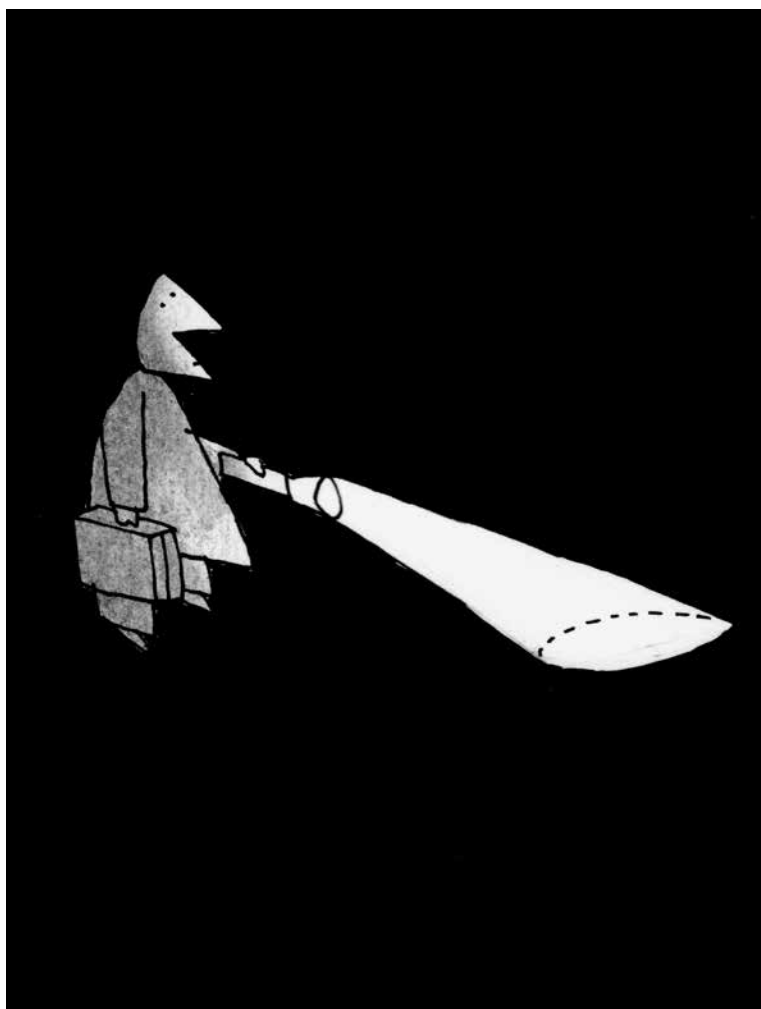
ISBN 978 90 8687 175 9

NUR 730; 808

Voor Jonatan en Job

INHOUD

Inleiding	9
1. Wie ben ik? Identiteit als verhaal en als ervaring	15
2. Ik en gemeenschap – onze plaats in de wereld	29
3. Het morele ik – homo symbolicus	47
4. De uitvinding van het moderne ik – Plato, Augustinus, Descartes	65
5. Het ik in de knel – de georganiseerde samenleving	87
6. Het emotionele ik – de vitale kern van onszelf	105
7. Ik-kracht – persoonlijk leiderschap en creatieve rationaliteit	123
Dankwoord	143
Literatuur	145

INLEIDING

In het onmetelijke duister een lichtje aansteken. Een scheppingsgebaar dat de ruimte verlicht. Een menselijk gebaar waarin elk ik groots kan zijn.

In deze essaybundel onderzoek ik op zeven verschillende manieren het geheim van ons ik. Die wonderbaarlijke subjectiviteit die we allemaal ervaren, maar die in het geweld van het instrumentele en technocratische denken verloren dreigt te gaan. Omdat we het persoonlijke niet kunnen meten en wegen.

In deze zeven essays komen drie stromen samen. Ze bestrijken het terrein van de filosofie, de organisatiekunde en de psychologie. Als filosoof onderzoek ik de betekenis van de woorden ik en zelf. Als organisatieadviseur ben ik thuis in het krachtenveld van de organisatie. Als coach wil ik mensen versterken in hun ik-kracht. Het is een voorrecht om – al 25 jaar – bij zoveel organisaties in de keuken te kunnen kijken en met zoveel mensen persoonlijke gesprekken te mogen voeren. In dit boek maak ik dankbaar gebruik van wat ik van hen heb geleerd.

Het eerste essay ‘Wie ben ik? Identiteit als verhaal en als ervaring’ laat zien hoe je een dieper besef kunt krijgen van wie je zelf bent. Hoe identiteit wordt gevormd door de talrijke ervaringen die je tijdens je leven verzamelt. Al deze ervaringen vormen de atmosfeer waarin je leeft, de zuurstof die je inademt. In tijden van crisis of onbehagen over jezelf wordt het tijd om iets te veranderen aan die atmosfeer en je af te vragen wat werkelijk goed voor je is.

Het tweede essay ‘Ik en gemeenschap – onze plaats in de wereld’ beschrijft hoe bij het aanbreken van de moderne tijd vanaf

1500 voor het eerst het idee ontstaat van de mens als vrij en onafhankelijk individu. In de samenleving komt meer nadruk te liggen op wat ons van elkaar onderscheidt dan op wat we gemeenschappelijk hebben. Mensen gaan een onderzoekende, exploiterende en zelfbewuste houding aannemen tegenover de hen omringende natuur. Totdat de triomftocht van het evolutionaire denken in biologie en sociologie hen in hun zelfbewustzijn aan het wankelen brengt.

In 'Het morele ik – homo symbolicus' blijkt dat we, ondanks de gefragmenteerde samenleving waarin we nu leven en de grote variatie in levensstijl, meer gemeen hebben dan we denken. Onder al die verschillen klopt een duidelijk herkenbare morele hartslag: een heilig respect voor de mens als persoon. Die persoonlijke sfeer wordt alleen zichtbaar als we het naturalisme van wij-zijn-ons-brein achter ons kunnen laten. Mensen leven van symbolen die even werkelijk zijn als H_2O .

Het vierde essay 'De uitvinding van het moderne ik – Plato, Augustinus, Descartes' maakt een reis langs een aantal bergtoppen in het filosofische landschap. De weg loopt van Plato via Augustinus naar Descartes. We ontdekken waarom het zo vanzelfsprekend is geworden om te luisteren naar een stem die diep van binnen zit, hoe we die kern van ons ik ook noemen – geest, ziel, zelf, ik, ego, psyche of bewustzijn. Ten slotte gaan we te rade bij twee filosofen uit de twintigste eeuw en stellen de vraag: waar vind je iemands authentieke zelf? Heidegger en Levinas geven ieder op hun eigen manier antwoord op deze queeste naar de zin van het leven. Niemand kan in jouw plaats sterven. Niemand kan in jouw plaats antwoorden.

'Het ik in de knel – de georganiseerde samenleving' vertelt wat kenmerkend is voor een bureaucratische organisatie. De bijbehorende instrumentele rationaliteit is tegenwoordig in bijna alle organisaties dominant – ook daar waar ze niet werkt. We zijn daardoor niet zo goed als we zouden kunnen zijn. Dit leidt tot groot onbehagen bij professionals en cliënten. Maar wie de instrumentele rationaliteit wil begrenzen moet haar eerst begrijpen en liefhebben.

Het zesde essay ‘Het emotionele ik – de vitale kern van onszelf’ maakt ons vertrouwd met de motor van ons gedrag. De primaire emoties angst, boosheid, verdriet en blijdschap zijn het middelpunt van ons leven. Ze vormen onze intieme binnenwereld en zijn tegelijk onze verbindingslijn met de ander. In een wereld waarin alles wordt geobjectiveerd bestaat er veel emotionele ongeletterdheid. De vraag is hoe we beter toegang kunnen krijgen tot de vitale kern in onszelf.

Essay zeven ten slotte, ‘Ik-kracht – persoonlijk leiderschap en creatieve rationaliteit’, vertelt de verhalen van mensen die zich persoonlijk inzetten en anderen inspireren. Door de bril van het concept creatieve rationaliteit zien we *hoe* ze dit doen: meer mens, minder machine. De rijkdom van het subjectieve en creatieve gaat ver uit boven de betrekkelijke eenvoud van het instrumentele handelen. Instrumentele rationaliteit abstraheert van traditionele waarden en morele standaarden. Maar wij mensen worden voortgedreven door een beeld van het goede leven, door wat we ten diepste liefhebben, bewonderen en verlangen.

De zeven essays kunnen in willekeurige volgorde gelezen worden. De essays 1 en 6 zijn psychologisch van aard. De essays 2 t/m 4 vormen een filosofisch drieluik. En in essay 5 en 7 wordt gekozen voor de invalshoek van de organisatiekunde.

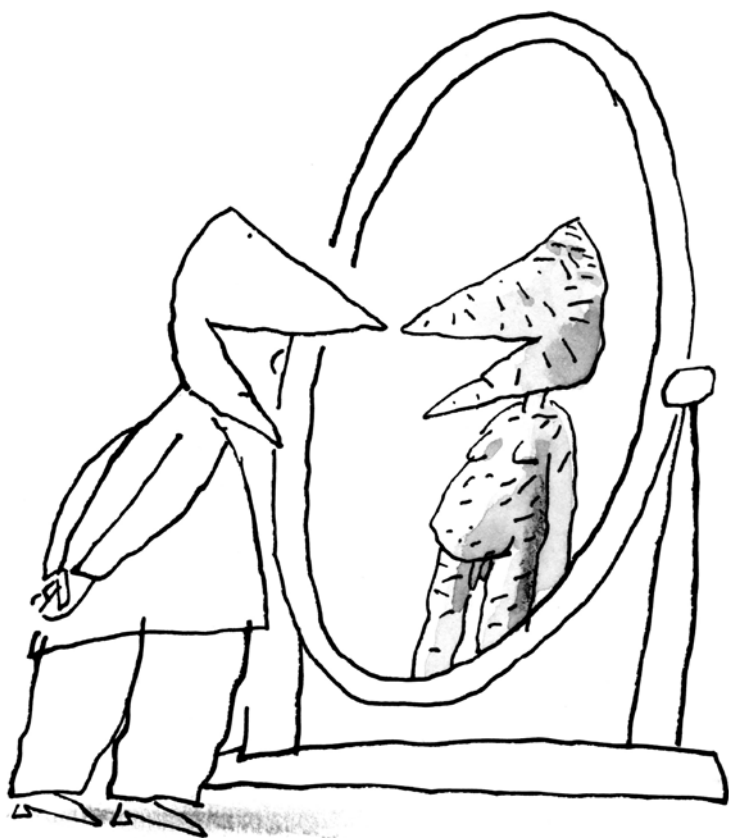
In dit boek houd ik een pleidooi voor meer ik. Misschien gewaagd in een tijd waarin spreken over het dikke-ik al snel veel stof doet opwaaien en deze kritiek gemakkelijk bijval oogst.¹ Maar wat daarbij opvalt is dat het dan altijd over het dikke-ik van anderen gaat. Dit boek is ook een pleidooi voor meer moraal. Gewaagd in een tijd waarin dat snel verwisseld wordt met moralisme.

Voor mij is ik een werkwoord. In verbinding staan met je omgeving, in gesprek zijn met anderen en je subjectiviteit en creati-

1 De term ‘het dikke-ik’ is ontleend aan Kunneman (2006) en kwam in het nieuws nadat premier Mark Rutte de term gebruikte op het partijcongres van de VVD op 30 mei 2015.

viteit inzetten voor waar het echt om gaat. Voor mij gaat moraal over het goede leven. Het antwoord op de vraag hoe te leven is geworteld in onze gedeelde ervaring dat een bepaald soort leven voller is, rijker, dieper, meer de moeite waard, bewonderenswaardiger, meer zoals het zou moeten zijn. Zelfwording en moraal gaan hand in hand.

Utrecht, 20 februari 2016

L E N

WIE BEN IK? IDENTITEIT ALS VERHAAL EN ALS ERVARING

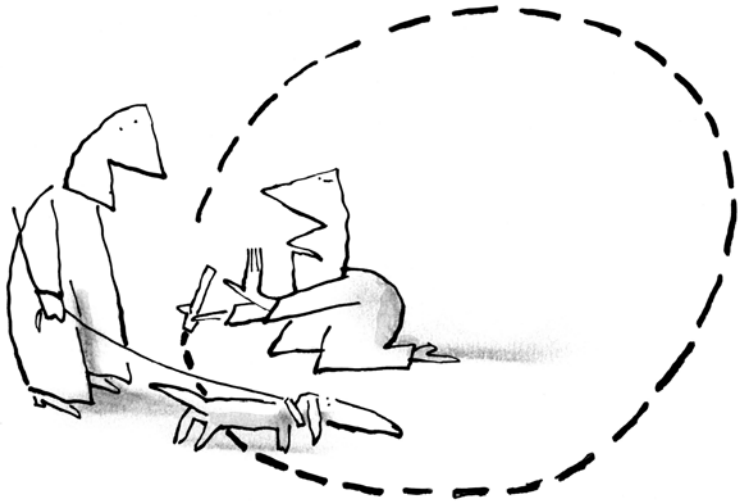
In *Herinneringen aan mijn droeve hoeren* van Gabriel García Márquez zegt de negentigjarige hoofdpersoon over zijn leven: ‘Het decennium van mijn vijftigste was beslissend, omdat ik me er toen bewust van werd dat bijna iedereen jonger was dan ik. Dat van mijn zestigste was het intensiefste, omdat ik vermoedde dat ik geen tijd meer had om vergissingen te maken.’¹ Wanneer het besef groeit dat de tijd dringt, wordt de vraag naar de identiteit steeds urgenter. ‘Wie ben ik?’ en ‘Wat is echt belangrijk voor mij?’

Dezelfde vragen dienen zich aan als er iets ingrijpends in je leven gebeurt. ‘Hij was toen zestien, ik negentien, en ik vond het onbegrijpelijk, en was er ook boos over,’ zegt acteur Theo Maassen over zijn broertje die overleed aan leukemie. ‘Maar,’ vervolgt hij, ‘ik ben er niet verbitterd door geraakt. Wat ik er vooral aan overhield is het besef dat ik mijn tijd niet wil verdoen met dingen die ik niet belangrijk vind.’²

Er zijn verschillende manieren om na te denken over de existentiële vraag: ‘Wie ben ik?’ Een manier is om identiteit op te vatten als het verhaal dat je vertelt over je eigen leven. Dit is een beproefde methode, maar het is er ook een die een aantal valkuilen met zich meebrengt. De andere manier is om identiteit op te vatten als ervaring. De focus komt dan te liggen op al die personen en zaken die voortdurend in je aandacht zijn en die zo het hart vormen van je identiteit.

1 Márquez (2004), 118.

2 Maas (2006), 18.

L E N

IK EN GEMEENSCHAP — ONZE PLAATS IN DE WERELD

We zijn onszelf in de loop van de tijd steeds belangrijker gaan vinden. Zelf kiezen wat je denkt, waar je woont, wat je doet, je eigen levenspad volgen. Het is normaal geworden om over jezelf te praten als over een individu. Iemand met een eigen identiteit, een eigen stem. Dit streven naar autonomie en individualiteit is inmiddels zo vanzelfsprekend dat we vaak niet beseffen dat het onderliggende mensbeeld de uitkomst is van een lange historische ontwikkeling.

In de antieke Oudheid en de Middeleeuwen werd de wereld gezien als een hiërarchisch geheel waarin alles en iedereen een vaste plek had. Het individu was ingebed in de samenleving en de samenleving was op haar beurt weer ingebed in de kosmische orde. Daar komt na de Middeleeuwen verandering in. We gaan ons anders verhouden tot de samenleving en de natuur. En de ideeën over orde en tijd veranderen radicaal. Mensen gaan zichzelf in de woorden van René Descartes (1596-1650) beleven als *maîtres et possesseurs de la Nature*.¹ Meester en eigenaar, vrij en onafhankelijk. Het moderne ik wordt geboren. De wereld wordt eigendom.

Vanwege de radicaliteit van deze omwenteling en de doorwerking ervan tot op heden wordt de periode na 1500 aangeduid als de moderne tijd en de periode daarvoor als premoderne tijd. Daarbij moet bedacht worden dat het jaartal 1500 als hulpmiddel handig is, maar tegelijk ook willekeurig gekozen is. Handig omdat het de niet-specialist een eerste oriëntatie biedt in de tijd. Willekeurig omdat fundamentele ontwikkelingen in een

¹ Geciteerd in Taylor (2007), 218.